

1. UFAHAMU

(a)

- (i) Aliandamana na wanafunzi ziarani.
- (ii) Aliwaelekeza wanafunzi kwenye sehemu mbalimbali za maonyesho.
- (iii) Alimtia moyo Lema.
- (iv) Aliwashauri wanafunzi.

Yoyote $1 \times 2 = 2$

$1 \times 2 = 2$
Hoja $2 \times 1 = 2$

(b)

- (i) Uwepo wa vipepeo na nyuki bustanini.
- (ii) Vipepeo kusambaza mbegu na mimea kunawiri.
- (iii) Wadudu kuwa lishe kwa binadamu.
- (iv) Binadamu kurina asali kutoka kwa nyuki.
- (v) Watalii kuzuru kijiji cha Faidi. (Kijiji cha Vipepeo)
- (vi) Kijiji kunufaika kutokana na ada iliyotozwa.

Katafiti kufika Kijiji kufanyia vipepeo utajiti
Hoja $5 \times 1 = 5$

~~Hoja $5 \times 1 = 5$~~
~~Hoja $5 \times 1 = 5$~~

(c)

- (i) Kupata wazo/ kuwa na wazo la kuanzisha mradi. Kupanda
- (ii) Kuanzisha mradi wa vipepeo. Kupanda
- (iii) Kuendeleza mradi - kuwalea/ kuwatunza vipepeo. Kustawisha
- (iv) Kunufaika kutokana na ada - kufanyiwa kwa utafiti, kufadhiliwa. Kuzaa Matunda / fasela
- (v) Kijiji kupata umaarufu. Matunda
- (vi) Miundomsingi kuimarika. Matunda
- (vii) Kulipanda mti na mazingira yataimarika na wadudu wa kgogezeka Chapania, Matunda, matunda -3
- (viii) Picha na vida huweka ntandaoni na kutata wafahi kuzuru Kupanda, kustawi, matunda -3

(d)

- (i) Ni kiongozi wa chama cha wanamazingira.
- (ii) Alimuuliza mwalimu swali.

20 zote 2

~~(iii)~~ Aliwarai wenzake kuhusu mradi wa ufugaji wa vipepeo.

~~(iv)~~ Alijibu maswali kwenye runinga.

~~(v)~~ Kutawaza kuimarika Soji kuhusu hazo lake
~~(vi)~~ Kutawaza kuimarika Soji kuhusu hazo lake
~~(vii)~~ Lena alimwambia Chifu katika Hoja 2 x 1 = 2

- 1 Kualika Chifu (Lena)
- 2 Mazingira kuimarika/ mana kuogezeka
- 3 Vipepeo kuwa wengi na kuwa finanti (Gangi nyingi)

- 1 Kupanda breni/ Kutengwa evoo bustani
- 2 Mazingira za kuwata vipepeo na nyuki kuwa wengi
- 3 Watalii / ada / miundo msingi / mazao / asali nyingi / ota kwa kijiji / ufadhili / mzungu vitwani / kituo cha nafti

* Lawe na uhusiano

Kupanda
1 Wazo la kuanzisha mradi
2 Kupanda bustani
3 Kuanzisha mradi wa vipepeo

(e)

- (i) mpangilio/ utaratibu/ mfululizo wa shughuli
- (ii) haraka, wepesi.

harakati / Shughuli

namna ya / mkakati / njia / jinsi ya
kufanya kazi / nikakati / kufanya kazi
mizungu ya kufanya kazi / mchakacho

Hoja 2 x 1 = 2

(f)

- (i) Ufugaji/ uhifadhi wa vipepeo
- (ii) Vipepeo
- (iii) Mradi wa vipepeo

(vii) Uhifadhi wa Mazingira

(viii) Penye ni pana ya

(ix) Unga ni ungu utengano ni

(iv) Kijiji cha vipepeo

(v) Mradi wa Lena

(vi) Mradi wa Wanao Mazingira

Hoja 1 x 1 = 1

yoote 1 x 1 = 1

2. UFUPISHO

(a)

- (i) Matarajio ya vijana ni kupata ajira.
- (ii) Vijana wachache wanaohitimu kupata ajira.
- (iii) Kuna kuwepo kwa tatizo la uhaba wa ajira nehini na ulimwenguni kote.
- (iv) Serikali imewekeza katika maswala ya vijana. / Maswala
- (v) Tatizo la ajira kwa vijana linahitaji suluhisho la kudumu.
- (vi) Maarifa aliyo nayo mtu ndio huchangia kuajiriwa kwake.
- (vii) Wapo wanaokosa ujuzi na maarifa kwa sababu ya kutokuwa makini.
- (viii) Vijana wanakosa ajira kwa kutokamilisha kozi fulani.
- (ix) Vijana wanakosa ajira kwa kuwa hawakupata ujuzi wa kuwawezesha kuajiriwa.
- (x) Vijana kuachishwa kazi kwa kukosa kuwajibika.
- (xi) Baadhi ya vijana kuwa na mazoea ya kuchagua kazi.
- (xii) Vijana kutamani utajiri wa haraka bila kujali njia watakazotumia kupata utajiri huo.
- (xiii) Vijana kutegemea walezi kwa kila kitu.
- (xiv) Vijana kuchelea kuajiriwa kwa kuhofia kukosa muda wa kujumuika na wenzao.
- (xv) Kuna kuwepo kwa vijana wanaoshinikizwa na wenzao kukataa ajira.

Hoja 7 x 1 = 7

Mtiririko alama 1

Zozote 7 x 1 = 7

- (b)
- (i) Pana haja ya kuwa na ajira zenye staha na manufaa kwa wote.
- (ii) Ukosefu wa ajira umewafanya vijana kushiriki katika shughuli zisizokuwa na thamani.
- (iii) Kuwepo ^{kuwa} kwa vijana wanaofanya kazi zisizoambatana na maarifa waliyo nayo.
- (iv) Vijana ^{hufanya} kufanya kazi katika mazingira magumu na yenye kuhatarisha maisha yao.
- (v) Vijana ^{hufanya} kufanya kazi kwa muda mrefu na kuathiri afya yao.
- (vi) Malipo duni. Kuna vijana wanaopokea malipo duni.
- (vii) Vijana ^{kuwa} kushawishika kwa wepesi na kushiriki katika maovu.
- (viii) Vijana kuwa na malimbikizi ya madeni.
- (ix) Ukosefu wa ajira kuchangia kuwepo kwa mitafaruku katika familia.
- (x) Kuwepo kwa uwezekeno wa kudidimia na kusahaulika kwa maarifa.
- (xi) Vijana kuchushwa na kuchoshwa na makali ya maisha.
- (xii) Vijana kujitenga na wanajamii.
- (xiii) Vijana kushirika katika matumizi ya dawa za kulevya na unywaji wa pombe kupindukia ili kujiliwaza.

a-7
 b-6
 ut-2

 15

Zozote $6 \times 1 = 6$

~~Hoja 12 x 1/2 = alama 6~~

Mtiririko alama 1

Zingatia

MATUMIZI YA LUGHA

- (a)
 - (i) /i/ Akwandika irabu ^{atuzue} mliji/zaidi - o → Tuza Lemfi' kubwa
 - (ii) /o/ Usiadhibu kosa ^{atuzue} kote → Usiadhibu kosa kote
 - (b)
 - (i) bi-ngi-ri'-a au bi-ngi-ri-a → 1/2/0 Araweza kubainisha kwa jinsi/namna/alama yoyote
 - (ii) wa-li-mwe'-ngu au wa-li-mwe-ngu → 1/2/0
 - (c)
 - (i) a - nafsi (ya tatu) mtenda/ngeli/ kiambishi cha kiima / umoja / yeye / kiima / ugehi ya A-wa
 - na - wakati uliopo / sara / wakati tujeo
 - vyo - kirejeshi / namna jinsi / virevewa / shaminisho / yambwa / kielezi
 - jeng - mzizi kipozi tenda
 - a - kiishio / kauli ya kutenda / kimazio / hamati / kitamathishi
- * Akwandika kijirehemu 3 ahzua o / apote sehemu zote ili atuzue
- * Abainisha kwa kiambishi (dana) 1

- (b) Hamisi alakapofika alapewa zawadi yake.
Hamisi aripofika hatapewa zawadi yake.
- (c) Mwalimu ambaye alifika jana otipewa zawadi nzuri.
Mwalimu au ambaye hakufika jana hapipewa zawadi nzuri.
Vigoma hivyo vimetengenezwa kwa kigozi laini.

Atuzwe kila kijitohama Alama 1

2X1

2/0

Aha!

Afanalek! Salaala! Aha! Ajabu! Mungu wangu!

(r) Sentensi ianze kwa kuhisishi
Watahiniwa watumie vihisishi kama vile: kumbela, Lo! ~~Stu!~~, ~~Atu!~~ Salaala! Makakale!

(s) $KN(N + \bar{S}) + KT(T) + KN(N + V)$

~~Higo!~~ Ala! Aa! Aka! Kefule!

Madereva waliopata mafunzo wamepokea leseni mpya.

3X1 = 3

Juma akibona vizuri atapita mtihani wake
Juma ariposoma vizuri hatapita mtihani wake

(t) (i) Jena hakufuata ushauri wa mwelekezi wake hivyo hakufaulu.

(ii) Jena hana nafasi ya kufuata ushauri wa mwelekezi wake ili afaulu kwa sababu kitendo kimefanyika.

(i) Mwelekezi wa Jena

(ii) Mwelekezi wa Mtu

(iii) Mshauri

(iv) Kiongozi

(v) Mwanja

2X1 = 2

1/0

1/0

(u) busara/maarifa/fahamu/akili/ombi/bembeleza/nasihi/sairi/rai/nyanya

(v) Watahiniwa watunge sentensi moja tu kubainisha maana mbili za neno hema.

hema - kibanda cha chadara

hema - tokwa na pumzi kwa nguvu

* Akitunga suluhisi mbili, tuza ya kwanza Alama 1

Kwa mfano: Wanariadha waliokimbia na kuhema walipumzika ndani ya hema.

- 1) Udongo unawhi mwanji/maji/ndongo upatizze ungalili/uli maji
- 2) Samaki mkunje atagali mbili
- 3) Usishindwe na ufishi unasingizia jiko la moshi
- 4) Mchagua jembe si mkulima
- 5) Jogo hulia uta wangu u kule
- 6) Mbaazi unakosa mangu husingizia jua
- 7) dhuma kiwahi kili moto

4. ISIMUJAMBI

(a) Biashara/viwandani / sakoni/duka kubwa/madukani/mnadani/Kampuni/bibara/Markiti/Kidiki

(i) Matumizi ya msamiati maalum wa biashara. K.m. wateja, bidhaa

(ii) Matumizi ya lugha ya kuamrisha. K.m. Kazi ianze mara Moja!

(iii) utchozi - katon

Kubainisha alama 1

(iv) Sentensi fupi fupi kahili - kazi ianze mara moja

Mfano alama 1

Toni kali - katon mara mbili ... jiani - kazi ianze mara moja!

Sajili - 1
sifa/mfano - 1
+ } sifa bila mfano - 1
sifa/mfano - 1 } sifa bila sifa - 1
sifa wa mfano - 1

Kubali
Kibuni
Kisikio
Kipungu
Kikamijifu

lasinga
sentensi

rejishi

Kipo

3/0

Azingalie
Kigozi Kinga kwa
majibu mawili

Access the revision content at www.freekcepastpapers.com

Pik - (ik) - a

- (I) Wakongwe - yambwa tendewa/ kitondo } zozote $2 \times 1 = 2$
 nyumba - yambwa tendwa/ kipozi }
 mawe - yambwa ala/ kitumizi }
 *Anawezaitambua tu atuzwe 3 }
 Majibu yoyote mawili $2 \times 1 = 2$
 kwa mawe - chagizo } bila kuchiza atuzwe
 $|x| = 1$ } $1/0$

- (ii) Huduma za afya zikiboreshwa viwango vya maambukizi hupungua.
 (iii) Huduma za afya zinapoboreshwa viwango vya maambukizi hupungua.
 (iv) Viwango vya maambukizi hupungua huduma za afya ziboreshwapo.
 (v) Viwango vya maambukizi wakati hupungua wakati huduma za afya ziboreshwapo.
 (vi) Huduma za afya zinapoboreshwa viwango vya maambukizi hupungua.
 (vii) Huduma za afya ziboreshwapo viwango vya maambukizi hupungua.

- (ii) Chifu aliwaambia wafanyabiashara kwamba watumza mazingira wangenadhifisha soko lao siku ambayo ingefuata.
 ya kwanza/ ya kwanza/ kwanza
 $4 \times 2 = 2$ * Akiwunga maana (nawajelewa) atuzwe $\rightarrow 0$
 * hita atama () atuzwe $\rightarrow 5$

- (o) (i) Kuonyesha mfuatano wa matukio au vitendo, kwa mfano: Kwa mfano, Mkulima alipanda mbegu, akapakilia, akavuna, akauza.
 (ii) Kuonyesha kitendo kimoja kinasababishwa na kingine, kwa mfano: Alitia bidii masomoni akatuzwa.
 (iii) Kuonyesha nia au matarajio ya kufanyika kwa jambo fulani, kwa mfano: Nitakutuma sokoni ukaniunulie mboga.
 (iv) Kuleta wazo la kuamrisha/ -a, kwa mfano: Kaondoe uchafu wote uani! (amri) Kamhudumie mteja wetu. (rai)

- (v) Kuonyesha rai, Mfano: Kamhudumie mteja wetu.
 (vi) Vsema hasisi, mfano: Tutafika gumbuli, nama akasema $2 \times 1 = 2$

- (p) (i) bendera - I-ZI henzi ndogo/kubwa $1/0$
 (ii) Ujana - U-U au U. zikubalike $1/0$

- (q) Vigoma hivyo vimetengenezwa kwa vigozi laini.
 Vigoma hivyo vimetengenezwa kwa vigozi laini.
 (ii) Urejeshi katika wakati ujao, Mfano: utakapoundoka manifa.

Tazajia sentensi hizi na chaw tu bila maelezo
 * Si lazima maelezo

1/2

(ii) m - kiambishi ngeli/umoja / mtenda / kima/nasi / idadi / nyingi / nyinyi / wewe / fariji - mzizi / yeye / shaminho / yambwa / mtandwa 1/0

(d) yupo - kitenzi kishirikishi / t / v / ... / kipungufo 1/0

anapalilia - kitenzi halisi / T / v /
Akitaambua tu a-luzwe 1/2 kila moja (kipigia mtasi) 1/0

(e) Mwashwi alijenga jumba la kifahari la kupendeza. 1/0

(f) Barabara zote zilifanyia ukarabati wa wahandisi baada ya mafuriko. 1/0
Barabara zote zilikarabatiwa baada ya mafuriko na wahandisi.

(g) Serikali imebuni mikakati ya kukabiliana na wingu la nzige wanaovamia mashamba.
Wingu la nzige / wingu / asipatunga sentensi ilialovamia 1/0

(h) Sentensi ibainishe mojawapo ya matumizi yafuatayo:

(i) Kuleta maana ya amau.

- Kalamu/karatasi inahitajika.

(ii) Kuonyesha maneno yenye maana sawa. (visawa)

- Watalii waliona ndovu/ tembo mbugani.

(iii) ~~Katika kuandika akisami.~~

- ~~1/2~~

1/0

(i) Wanariadha hawajaenda uwanjani kufanya mazoezi.
Wanariadha hawajaenda uwanjani wala kufanya mazoezi. 1/0

(j) (i) Watalii walifika katika mbuga ya Tsavo ambako waliwaona wanyamapori. 1/0

lazima sentensi

(ii) Mkurugenzi aliwapa ushauri wafanyakazi watie bidii kazini. 1/0

Tuza Kila kila

(k) KN - Vipepeo wale weupe 2x1 = 2

- Mvua ya masika

KT - Wanaashiria mvua ya masika inayotarajiwa mwakani

- inayotarajiwa mwakani

KV - wale weupe

LT - ya masika

RT - Wanaashiria mvua ya masika inayotarajiwa mwakani $4 \times \frac{1}{2} = 2$

RN - vipepeo

- Wanaashiria mvua ya masika

- vipepeo wale weupe

- Wanaashiria mvua

- mvua ya masika

- inayotarajiwa mwakani

RV - wale weupe

ST

Vyovyote $4 \times \frac{1}{2} = 2$

fariji

(b)

hustina/ada/epote

- (i) Matumizi ya lugha ya unyenyekevu. Kwa Mfano, wafanyikazi wanapozungumza na meneja. Kauli fupifupi - hawaka la! hawa
- (ii) Matumizi ya kauli fupifupi/lugha ya mkato. Kwa mfano, kazi ianze mara moja.
- (iii) Matumizi ya misimu kutegemea shughuli katika biashara husika. Kwa mfano, tunza wira.
- (iv) Kuchanganya ndimi/ Kuchanganya lugha nicimbo, moja ni fifty
- (v) Kuhamisha msimbo/ kubadili msimbo. Mgno ni nzuri, very affordable
- (vi) Matumizi ya lugha rasmi hususan mikutanoni. ni kupitishanyuka
- (vii) Kurudiwarudiwa kwa kauli/ matumizi ya lugha yenye uradidi/ stasisi/ misichizo/ ukariri
- (viii) Matumizi ya lugha isiyo sanifu/ lego/ chopwa/ kubaronga lugha/ - (ete yamilo vete)
- (ix) Matumizi ya lugha ya ishara ili kupunguza mawasiliano ya mazungumzo. viziada lugha

- (x) Matumizi ya lugha ya mdekezo. Udetaka ... 8 x 1
- (xi) lafadhi, kwa mfano, bachari yake, wawe kutaja - 1/2
- (xii) maswali na majibu daidi/ majibizano/ scoti Mfano - 1/2
- (xiii) kuabadagha, kwa mfano, (izi) zote ni zaka? Ustadi/ kushika hito
- (xiv) lugha ya utari/ kejeli (cheli)
- (xv) Sentensi udefa/ lugha ya maelezo - hata ufafanuzi/ kuelezea
- (xvi) lugha shawishi/ penje mvuto/ mnafu - Nafata havyo yatakupa ngazi laini
- (xvii) chuku - (pojo) musosho moja
- (xviii) Lugha ya Kitamaduni, Mfano, fashahi, tana kali, jamaa

Zingatia: name (8) za kwanza 80m = 8

Mfano bile sita => 0
Tambini -> sita bila mfano/ marko - 1/2

6
65